

BYMARSK OG GEEST

By, marsk og geest 30

Kulturhistorisk tidsskrift
for Sydvestjylland

Forlaget Liljebjerget 2018

By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til Forsknings- og Innovationsstyrelsens retningslinier. I denne udgave er appendikset om Damhusskatten dog undtagelsesvis ikke fagfællebedømt.

Redaktion: Mette Højmark Søvsø, Bo Ejstrud, Flemming Just, Claus Feveile, Morten Søvsø.

Layout: KIRK & HOLM

Tryk: Rosendahls

Copyright: 2018 Forlaget Liljebjerget

Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag. Det blev oprettet i 1997 til minde om og med testamentariske midler fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han udgav i årene 1591–92 otte bøger, der var „Prentet paa Liliebierget udi Ribe“. Om disse bogudgivelser og trykkeriet se By, marsk og geest 10, 1998.

ISBN 978-87-89827-71-1

ISSN 0905-5649

Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne til bogens illustrationer. Føler nogen deres ophavsrettigheder krænket og gør berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.

Indhold

Sarah Skytte Quistgaard og Morten Søvsø

Nye hedenske grave fra det ældste Ribe ..... s. 05
New heathen graves from the oldest Ribe ..... s. 16

Jens Christian Moesgaard

Den fremadskuende hjort – en hidtil uerkendt fase
i Ribes udmøntning i 800-tallet?..... s. 17
The forward looking deer – a heretofore unknown phase
in the evolution of Ribe during the 9th century? ..... s. 26

Claus Feveile og Jens Christian Moesgaard

Appendiks: Damhusskatten – et fantastisk
indspark til den tidlige mønthistorie ..... s. 28

Birgit Christensen og Jannie Uhre Ejstrud

Vitterlige troldfolk – trolddom og trolddomsangst
i to hekseprocesser fra Sydøstjylland i 1620 ..... s. 31
Notorious witches – Witchcraft and the fear of evil in
two witch trials from Southwestern Jutland in 1620 ..... s. 59

Den fremadskuende hjort – en hidtil uerkendt fase i Ribes udmøntning i 800-tallet?

Af Jens Christian Moesgaard

Ribe husede i 800-tallet en tilsyneladende omfattende udmøntning. På forsiden viser de et skægget ansigt en face og på bagsiden en hjort. På de fleste eksemplarer kigger hjorten bagud, men der eksisterer også en variant, hvor hjorten ser fremad. Indtil for knap 20 år siden kendte man kun et eksemplar af denne variant, der blev anset for at være en mindre, uofficiel udmøntning. Takket være metaldetektoren er der imidlertid dukket ikke færre end tolv nye eksemplarer op, og tolkningen af denne gruppe må derfor revurderes. På vort nuværende vidensgrundlag er den mest oplagte forklaring, at det drejer sig om en hidtil uerkendt fase i Ribes udmøntning i 800-tallet. Det viser os en veladministreret og velkontrolleret udmøntning i byen til glæde for købmænd og handel.

For et godt halvt hundrede år siden fornyede Brita Malmers (1925–2013)¹ banebrydende disputats Nordiska mynt före år 1000 (Malmer 1966) med sin grundige og systematiske tilgang fuldstændigt vort syn på Nordens tidligste mønter. På daværende tidspunkt havde arkæologerne imidlertid endnu ikke lokaliseret vikingetidens Ribe, og byens fremtrædende rolle i den tidligste mønthistoriske udvikling blev først erkendt lidt efter lidt i løbet af de følgende årtier (se nærmere Feveile 2006; Moesgaard 2007). Her skal præsenteres en række nye fund, der med al sandsynlighed følger endnu et aspekt til Ribes tidlige mønthistorie.

Centralt i Malmers disputats står udmøntningerne i 800-tallet, som hun kaldte Kombinationsgruppe (KG) 3, 4, 5 og 6. De to første, KG 3 og 4, er dels efterligninger² af Karl den Stores (768-814) mønter fra handelsmetropolen Dorestad i det nuværende Holland, dels forskellige motiver, såsom huse, haner, mænd og skibe. Mere præcist (Malmer 1966, s. 112) er KG 3 defineret som mønter, der har en bestemt variant af efterligningen af forsiden på Karl den Stores mønt på den ene side – den såkaldte „Carolus Efterprægling typ II“ (CEII). KG 4 er samtlige mønter med enten haner („Tuppar“) eller den fremadskuende hjort („Hjort:A“), der begge kan kombineres med

andre motiver. KG 5 og 6 viser på forsiden et ansigt en face („Strålsansikte“) og på bagsiden en hjort, der kigger bagud („Hjort:B“). Man bemærker, at positionen på hjortens hoved – fremad- eller tilbageskuende – er en vigtig forskel for typologien. Malmer konkluderede, at alle disse mønter måtte være præget i hendes område II = Slesvig-Holsten. Hun mente, at de måtte stamme fra et og samme sted, hvilket i praksis må betyde, at møntstedet var den vigtige handelsby Hedeby lige syd for den nuværende Slesvig by (Malmer 1966, s. 194-195).

Møntprægning i Ribe i 800-tallet

Malmers tilskrivning af samtlige mønter til Hedeby var en rimelig konklusion på grundlag af de fund, der var kendt på daværende tidspunkt. Imidlertid er der i mellemtiden i udgravninger i rigets anden vigtige handelsby Ribe og dens nærmeste omegn dukket flere mønter af typen med Ansigt/Hjort (KG 5 og 6) (samt muligvis KG 4, se nedenfor) (Feveile 2006, s. 284-285; jfr. Moesgaard 2007, s. 120-121, 130-132). Samtidigt glimrer denne type fuldstændigt ved sit fravær i Hedeby. Motivet på KG 5 og 6 er tydeligt inspireret af de små Wodan/Monster sceattaer fra 700-tallet, der siden 1970'erne i stort tal er dukket op i udgravninger i Ribe. Wodan/Monster sceattaen var den gængse mønt i Ribes handel på dette tidspunkt, hvor mønter ellers var så godt som ukendte i resten af landet, inklusiv Hedeby-egnen.

Meget knytter således typen Ansigt/Tilbageskuende hjort (KG 5-6) til Ribe. I 1991 tog Ribe-arkæologen Stig Jensen skridtet og foreslog, at den kunne være præget i Ribe, ikke i Hedeby (Jensen 1991, s. 53). Den engelske numismatiker Michael Metcalf støttede og underbyggede i 1996 denne tolkning (Metcalf 1996a, s. 416-422; 1996b). I første omgang afviste Malmer idéen

(Malmer 2002, s. 122). Siden hen åbnede hun imidlertid, i lyset af de nye fund, op for, at Ribe også kunne have været udmøntningssted (Malmer 2007, s. 20-23). Hun tog skridtet fuldt ud og accepterede, at Ansigt/Tilbageskuende hjort-typen må være fra Ribe, i sit opdaterede katalog over 800-talsmønterne, som ved hendes død i 2013 forelå i fremadskredet form, og som nu er under forberedelse til udgivelse ved Numismatiske Forskningsgruppen ved Stockholms Universitet (Malmer manuskript).

Der er fundet over 200 sceattaer fra 700-tallet i Ribe. De er fundet enkeltvist på markedspladsen og afspejler tab fra almindeligt møntbrug. Omkring 85 % er af Wodan/Monster-typen, hvilket viser et kontrolleret møntomløb, hvor i princippet kun lokal mønt (Wodan/Monster) var gyldig og blev brugt til pålydende værdi ved betaling efter antal (Feveile 2006). Hidtil er der i Ribe og nærmeste omegn kun fundet 13 mønter fra 800-tallet, men heraf er hele 11 af Ansigt/Hjort-typen. Den nye fundsituation antyder – med forbehold for det lille fundantal – at Ribe stadigt i 800-tallet udgjorde en lukket zone i møntmæssig henseende, hvor kun Ansigt/Tilbageskuende hjort-typen (KG 5-6) var gyldigt betalingsmiddel. Der var med andre ord monopolmønt, og mønterne blev brugt til pålydende værdi. I øvrigt tyder meget på, at det samme var tilfældet i Hedeby med Carolus/Dorestad-eftertiligningen (KG 3). Det er meget bemærkelsesværdigt, da mønter på det tidspunkt var sjældne i Danmark, og da de i løbet af århundredet begyndte at blive talrigere, blev de benyttet som sølv efter vægt og ikke efter antal til pålydende værdi. Disse to vigtige handelsbyer indtog tydeligvis en særstilling indenfor riget (Moesgaard 2008, s. 138-141).

Vi ved ikke med sikkerhed, hvem der stod bag udmøntningen og dermed bestemte

møntmotivet. Købmændene var brugerne af mønterne, men det mest sandsynlige er nok, at kongen var møntherre. Han var sikkert den, der garanterede markedsfreden og styrede parcelleringen af markedspladsen, og som havde magt til at give kristne missionærer lov til at bygge kirker i Ribe. Om mønterne så blev præget på kongsgården eller indenfor markedspladsen, ved vi ikke noget sikkert om. Hvis vi sammenligner med Frankeriget og med senere mere veldokumenterede perioder, ser vi, at møntprägning gav indtægt. Mønterne blev udsendt til en pålydende værdi, der var en smule højere end deres metalværdi, og forskellen dækkede dels produktionsomkostningerne og gik dels i møntherrens lomme. Vi ved ikke, om det foregik sådan i Ribe i 800-tallet, men hvis det var tilfældet, ville det have været et stærkt incitament for kongen til at foretage udmøntningerne. For købmændene var fordelene, at de fik et alment accepteret og garanteret betalingsmiddel, så de slap for lange diskussioner om betalingen.

Lige meget hvem der stod bag, kan man konstatere, at det var en velorganiseret udmøntning med officielt præg. Det mere end antyder dens langvarighed med kontinuitet fra 700-tallets Wodan/Monster sceattaer til 800-tallets Ansigt/Hjort penninge. Der var stor typestabilitet, gennemgående højt teknisk prægeniveau og kontinuitet i opretholdelsen af monopolmønt og måden at benytte mønterne på i Ribe. Der må have været en fasttømret, officiel organisation bag. Ansigt/Hjort-penningene er forholdsvis sjældne i dag, men da der er temmeligt få stempelidentiteter mellem de kendte eksemplarer, og der ofte dukker eksemplarer med hidtil ukendte stempler op (Malmer manuskript), må det formodes, at vi på nuværende stadi kun kender en lille del af udmøntningen, der derfor kan have haft en betydelig størrelse.

Fundene viser, at Ansigt/Hjort penningene også blev benyttet udenfor Ribe by. Her blev de dog ikke brugt til pålydende værdi efter antal, men indgik på lige fod med andre mønttyper i betaling efter deres vægt i sølv (cf. Malmer 1966; Malmer manuskript). De blev ligeledes benyttet som hængesmykker, der eksempelvis genfindes som gravfund i Birka i det mellemste Sverige (Audy 2011).

Lad os vende tilbage til debatten om Ribe som møntsted. Baggrunden for, at Malmer i første omgang fastholdt hypotesen om ét enkelt møntsted, var, at de forskellige grupper hænger typologisk sammen. Helt konkret var der tre eksemplarer med i hendes disputats, der binder KG 3-4 og KG 5 sammen. To af dem har på den ene side en efterligning af Karl den Stores mønt, som på KG 3, og på den anden en tilbageskuende hjort, som er karakteristisk for KG 5 (Malmer 1966, pl. 34, 9-10). Den tredje har KG 5's ansigt en face kombineret med en fremadskuende hjort fra KG 4 (se nr. 1 i kataloget herunder). Imidlertid var der kun tale om motivsammenfald. Der er ikke stempelidentitet – med andre ord, de stempler, der var benyttet til at præge de tre mønter, havde ikke været brugt til at præge andre eksemplarer fra samme eller andre typologiske grupper. Metcalfs tolkning af de tre mønter om en mindre irregulær udmøntning foretaget et ukendt sted uden tilknytning til hovedmøntstedet (Metcalf 1996a, s. 416-17; 1996b, s. 74) var derfor ikke helt usandsynlig.

Nye fund

Indenfor de seneste år er der imidlertid dukket hele tolv nye eksemplarer op af typen Ansigt/Fremadskuende hjort – et fra Sverige (Skåne), to fra Norge og ni fra Danmark. Dermed er vi oppe på tretten eksemplarer i alt (Fig. 1). Nogle af fundene er så nye, at de endnu ikke er kommet ind til Den kongelige

Mønt- og Medaillesamling. Jeg kender dem indtil videre kun fra fotos fra finderne eller det lokale museum, som takkes hjerteligt for godt samarbejde. Mønterne er dog så spæn-

dende, at det bedømmes at være af interesse at give en foreløbig præsentation af dem her (nedenstående katalognumre korresponderer med numrene på fig. 1):

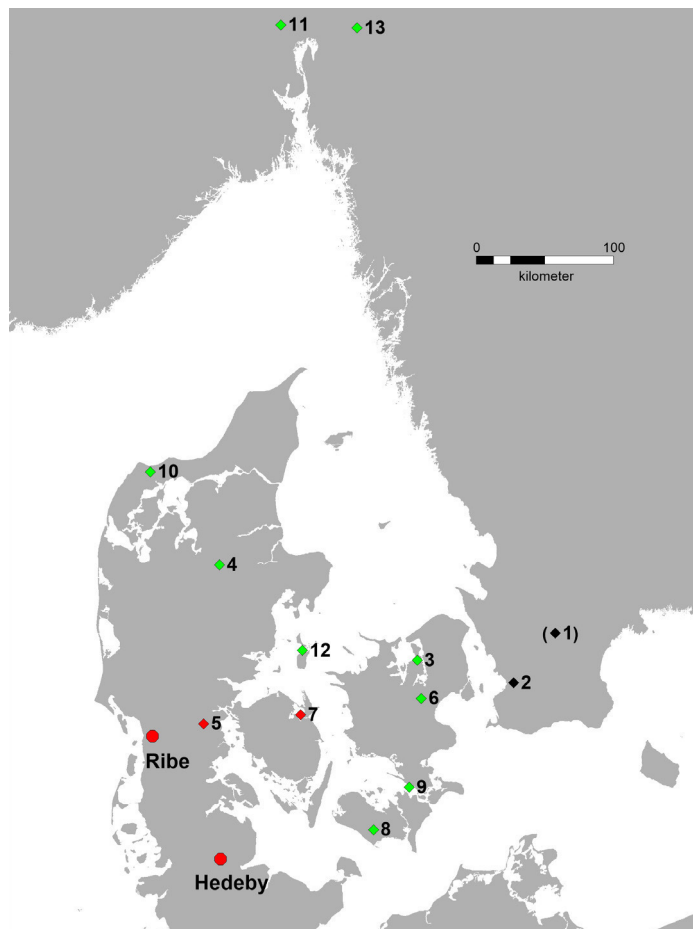

Fig. 1.

Mønternes fundsteder samt Ribe og Hedeby. Findestedet for Kat. 1 er usikkert. Røde er uden omdannelse, grønne er med perforering eller øsken, sorte usikker. Kort: Claus Feveile

Find spots of the coins and Ribe and Haithabu. The find spot for cat. 1 is uncertain. Red signature = unaltered coins. Green signature = coins with perforation or rivet Black signature = alteration uncertain.

Katalog

1 — Sandsynligvis fundet et sted i Skåne. Flere kantskader (KMMS BP 726; Malmer 1966, s. 274, fund 64, s. 304-5, foto pl. 34,7, stempeltegning pl. 2,3 og 3,2; CNS 3.4.67; Malmer manuskript nr. 70.1099).

Probably recovered from a site in Scania. Several chips.

2 — Uppåkra lidt syd for Lund i Skåne. Fragment (LUHM MK 25347; Silvegren 1999, s. 105 & fig. 10; 2002, s. 77, fig. 10; Malmer manuskript nr. 71.1100).

Uppåkra, just South of Lund in Scania. Fragment.

3 — Landerslev, Gerlev sogn i Nordsjælland. Metaldektorfund af Thorbjørn Stellander. Gennembo-ret med spor efter nitte, kantskade (KMMS FP 8654; j.nr. 2008-001607; stednr. 01.02.03-143; MFG 406/07x186. Publiceret på <http://www.detectingpeople.dk/coppermine/displayimage/pid=7999.html> (set 14. december 2016)). Finders foto.

Landerslev, the parish of Gerlev in northern Zealand. A metal-detector find by Thorbjørn Stellander. Perforated, traces of rivet, chipped.

3 —

4 — Viskum Hovedgård, Viskum sogn ved Viborg. Metaldetektorfund af Rasmus Heiberg Søndergaard. Bøjlet, kantskade, 2 perforeringer (KMMS FP 9533.2; j.nr. 2011-002369; stednr. 13.12.11-61; VSM 09747x91. Publiceret <http://www.detectingpeople.dk/coppermine/displayimage/pid=50779.html> (set 14. december 2016). Foto: Niels Jacob Elsberg Andersen, Nationalmuseet.

Viskum manor farm, parish of Viskum near Viborg. A metal-detector find by Rasmus Heiberg Søndergaard. Chipped, bent, 2 perforations.

4 —

5 — Sandkær huse, Ødis sogn ved Christiansfeld på grænsen mellem Sønderjylland og Syddjyland³. Metaldetektorfund af Daniel Klestrup Bjærge. Store kantskader, revne (endnu ikke modtaget på KMMS, pers. meddelt af Anders Hartvig, Museum Sønderjylland. Stednr. 17.07.08-85; MKH 1895x3). Finders foto.

From Sandkær huse, the parish of Ødis near Christiansfeld on the border between the region of Southern Jutland and the rest of Jutland. A metal-detector find by Daniel Klestrup Bjærge. Major chips, cracks.

5 —

6 — Favrbjergghus, Vester Syv, Syv sogn ved Roskilde. Metaldetektorfund af Tommy H. Olesen. Perforeret, bøjlet, revnet, kantskader (endnu ikke modtaget på KMMS, pers. meddelt af Tobias Bondesson og af Julie Nielsen, Roskilde Museum. Stednr. 02.01.10-41; ROM 3450x1). Finders foto.

Favrbjergghus, Vest Syv, parish of Syv near Roskilde. A metal-detector find by Tommy H. Olesen. Chips, perforation, bent, cracked.

6 —

7 — Munkebo Bakke, Munkebo sogn, Nordøstfyn. Metaldetektorfund af Mathias Kaas. Bøjlet, revnet, mindre kantskade (publiceret Beck 2016, s. 50-51. Endnu ikke modtaget på KMMS. Stednr. 08.01.09-155; ØFM 732x18). Foto Østfyns Museer.

Munkebo Bakke, the parish of Munkebo, North East Funen. A metal detector find by Mathias Kaas. Bent, cracked, minimal chips.

7 —

8 —

8 — Gammel Holeby, Holeby sogn på Lolland. Metaldektorfund af John Brill Engkebølle. Bøjet, revnet, gennemboret, mindre kantskader (endnu ikke modtaget på KMMS, pers. meddelt af finderens foto. Stednr. 07.03.09-40; MLF 01534). Finders foto.

Gammel Holeby, the parish of Holeby on Lolland. A metal-detector find by John Brill, Engkebølle. Bent, cracked, perforated, minimal chips.

9 —

9 — Masnedø, Vordingborg. Metaldektorfund af Lars Christensen. Bøjet, gennemboret, store kantskader (endnu ikke modtaget på KMMS, pers. meddelt af finderens foto. Stednr. 05.02.13/14). Finders foto.

Masnedø, Vordingborg. A metal-detector find by John Møller. Bent, perforated, extensive rim damage.

10 — Ved Hillerslev, Thy. Metaldektorfund af John Møller. Ganske let bøjet, spor af på nittet øsen (endnu ikke modtaget på KMMS, pers. meddelt af finderens foto. Stednr. 11.02.02-94; THY 6177. Tak til Charlotte Boje H. Andersen, Museum Thy). Finders foto.

Near Hillerslev, Thy. A metal-detector find by John Møller. Only slightly bent, trace of attached eyelet.

10 —

11 — Hole, Buskerud, Norge. Gennemboret en gang regelmæssigt tæt ved kant og en gang mere uregelmæssigt. Fundet på en pløjemark sammen med ni andre gennemborede mønter og to skålpænder, der sandsynligvis udgør et brystsmykke fra en kvindegrav, jfr. tilsvarende grave fra Birka (se Audy 2011) (tak til Ellen Anne Pedersen, Enhet for kulturminnevern, Buskerud fylkeskommune, for oplysninger om fundet, meddelt 25. maj 2018). Finders foto.

Hole, Buskerud, Norway. Perforated once regularly close to the rim and yet again more irregularly. Found on the ploughed field together with nine other perforated coins and two tortoise brooches, which probably constitute jewelry from a woman's burial cf. similar burials from Birka.

11 —

12 — Stavns syd, Onsbjerg sogn på Samsø, detektorplads lidt over en kilometer syd for Kanhavekanalen. Metaldetektorfund af Øystein Moe. Stort fragment, rund perforering ved kant, uregelmæssige perforeringer på midten (endnu ikke modtaget på KMMS, pers. meddelt af Jens Jeppesen, Moesgård Museum. Stednr. 03.05.04-104; FHM 5783x1). Foto: Moesgård Fotolab.

12 —

Stavns syd, parish of Onsbjerg, Samsø. Findspot around one kilometer south of the Kanhave channel. Detecting find by Øystein Moe. Large fragment with a circular perforation at the rim and a number of irregular perforations in the middle (not yet recorded on KMMS, personal message by Jens Jeppesen, Moesgaard Museum).

13 – Sørum, Akershus Fylke, Norge. Metaldetektorfund af Trond Himan Gåsland. Perforeret, bøjet, kantskade, revne (Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo nr. 150176, UMK 2476; publiceret <http://www.unimus.no/numismatikk/>, tilgået 30/10/2018). Foto [HYPERLINK "http://www.unimus.no/numismatikk"](http://www.unimus.no/numismatikk) www.unimus.no/numismatikk

13 —

Sørum, Akerhus county. Metal detector find by Trond Himan Gåsland. Perforated, bent, chipped, cracked.

Nr. 2 og nr. 6 er stempelidentiske (det vil sige præget med samme stempel på forsiden og bagsiden), og nr. 10 har samme stempel for hjortesiden som disse to. Desuden har nr. 4 og 7 samme stempel for ansigtssiden. Det samme gælder for nr. 8 og 11. Derudover er der ingen stempelsammenfald mellem mønterne. Motivmæssigt udgør de imidlertid en homogen gruppe. Ansigtssiden er alle tæt på enten Malmers variant illustreret på planche 3, nr. 1 eller nr. 2. Hjortesidens nærmeste parallel er for alle Malmer, planche 2, nr. 3. Den adskiller sig fra Malmer planche 2, nr. 1 og 2 ved at have en blomst (eller sol) over hjortens ryg. Denne variant kendes ikke med andre motiver på den anden side end ansigtet som på de tretten eksemplarer, der er beskrevet ovenfor. Malmer planche 2, nr. 1 har i stedet et trekløver over hjortens ryg og planche 2, nr. 2 et ansigt. Disse to va-

rianter kendes i tilsammen ti eksemplarer, der alle har et skib på den anden side (Malmer 1966, fund 52, 93 og 117, jfr. Bendixen 1967; Malmer manuskript. nr. 1090-1097).

Meget peger således i retning af, at Malmers „Hjort:A“ (fremadskuende hjort) bør deles op i to grupper: en med blomst, der findes i kombination med ansigt på den anden side, og en med ansigt eller trekløver over hjortens ryg, der findes med skib. De to grupper tilhører således ikke nødvendigvis samme udmøntning, og varianten med blomst kan måske ses uafhængigt af resten af KG 4. Dog findes forkroppen i to udgaver: med krydsskraving (katalog nr. 1, 3, 4, 7, 8, 9, 11, 13) og med en spiral (katalog nr. 2, 5, 6, 10, 12). Dette fænomen peger i to forskellige retninger. Krydsskravingen findes på Malmers „Hjort:B1“ og „B2“, der udgør KG

5 og 6 og således knyttes til Ribe. Spiralen har derimod sin parallel i „Hjort:A“ og udgør således et element, der alligevel knytter varianten med blomstermotiv over ryggen til resten af KG 4. Opsummerende er der imidlertid både typologisk og antalsmæssigt mere, der skiller varianten med blomsten ud fra resten af KG 4, end der er, som binder dem sammen. Her vil vi kun koncentrere os om varianten med blomsten, der er knyttet til ansigt en face på den anden side.

Udover blomstermotivet over ryggen har den fremadskuende hjort en sammenrullet slange foran og et motiv med tre sammenflettede trekanter under hjorten. Hjortens bagkrop og hals bærer krydsskraving, mens det midterste af kroppen har en række parallelle streger. Forkroppen har som allerede omtalt enten krydsskraving eller spiral. Ansigtssiden bærer et ansigt en face med tydelige øjne, næse, skæg og hår. Der ses et kors på hver side af ansigtet. I borden er der fire små ansigter, to slanger og to S-formede spiraler. På nogle eksemplarer er slangerne øverst og S-spiralerne nederst (nr. 3, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 12), på andre står de omvendt (nr. 1, 2, 6, 10, 13). På nr. 3 er der prikker i S-spiralen.

En officiel udmøntning fra Ribe?

Med den kraftige forøgelse af antallet af eksemplarer, hvoraf adskillige er af forskellige stempler, kan Metcalfs tolkning af typen Ansigt en face/Fremadskuende hjort som en lille irregulær udmøntning ikke længere opretholdes. De mange stempler viser tværtimod, at udmøntningen må have været af et vist omfang, uden det dog er muligt på nuværende grundlag at sætte tal på. Antal stempler og den typemæssige ensartethed passer bedre til idéen om en udmøntning af mere officiel karakter end til en irregulær tilfældig udmøntning, der oftest vil være mindre regelmæssig i udformningen.

Fundspredningen med jævn fordeling mellem Skåne, Sjælland, Lolland, Fyn og Jylland og en enkelt fra Norge er for diffus til at kunne angive, hvor typen eventuelt skulle være præget. Ansigt en face-typen benyttes som bekendt derudover kun i KG 5 og 6, der stammer fra Ribe. Mit bud vil derfor være, at typen Ansigt en face/Fremadskuende hjort også skal tilskrives Ribe som en hidtil uerkendt fase i den officielle udmøntning her. Blandt fundmønterne er de ni fra Norge, Sjælland, Lolland og Nørrejylland – fjernt fra Ribe – omdannet til smykker med perforering eller nitte. Derimod er de to fra Fyn og Sønderjylland – tættere på Ribe – ikke gennemborede og kan således stadig være betalingsmiddel (de to fra Skåne er usikre, da den ene har usikkert fundsted, og den anden er et fragment, hvor en eventuel gennemboring kan have været på den manglende del). Det kan være et om end svagt indicium for tilskrivning til Ribe som prægested.

I denne sammenhæng vil det være på sin plads hurtigt at vende tilbage til de kendte fund af KG 5-6 fra udgravningerne i Ribe og nærmeste omegn, der jo som allerede nævnt ovenfor er grundlaget for at tilskrive denne udmøntning til Ribe. Det drejer sig om ni eksemplarer fra Ribe og to fra det nærliggende Okholm. Flere af disse eksemplarer er imidlertid meget dårligt bevarede, og motiverne kan ikke erkendes i deres helhed. På et eksemplar kan man faktisk ikke se, om hjorten ser fremad eller bagud, på yderligere fire eksemplarer er hjorten helt ulæselig, og man ser kun ansigtssiden (jfr. Moesgaard 2007, s. 130-32). Det kan derfor ikke udelukkes, at der blandt disse fem eksemplarer faktisk gemmer sig nogle med fremadskuende hjort, men på det nuværende kildegrundlag kan vi ikke være sikre.

Det drejer sig om følgende eksemplarer:

- Ribelund, FP 6210.2, ASR 926x53.
- Skt. Nikolajgade 14, FP 6234.8, ASR 1077x42.
- Posthuset, FP 5607.55, 58, 60, ASR 9x33, x48, x142.

På alle tretten kendte eksemplarer af typen med fremadskuende hjort bærer ansigtssidens bord orme i spiralform og S-formede ornamenter, hvilket er definitionen på Malmers undergruppe A1, der knyttes til KG 5 (Malmer 1966, s. 48, 305). Dermed hører de til den tidlige fase af Ribe-udmøntningen, som Malmer daterer til ca. 825, før udmøntningen af KG 6 (Malmer 1966, s. 209, 219). Om baggrunden for skiftet mellem de to udformninger af hjorten kan man kun gisne. Ikke desto mindre antyder både typeskiftet og den regularitet med hvilken, den er gennemført, at møntherren – hvem det så end er – kontrollerede sin udmøntning tæt og administrerede den nøje efter principper, som vi desværre ikke kender i detaljer.

Man kan håbe, at fremtidige udgravninger i Ribe bringer nye fund af eksemplarer, der kan understøtte den her foreslåede møntstedstilskrivning. Men det kan ikke udelukkes, at fund andetsteds vil kunne afkræfte teorien. Metaldetektoren bringer mange nye fund, der ofte, som her, fører til nye og overraskende indsigter.

Tak til Tobias Bondesson, Claus Feveile, Morten Søvsø, Line Bjerg og den anonyme fagfællebedømmer for oplysninger, kommentarer og frugtbar diskussion af emnet. Også tak til finderne og kolleger på de berørte museer. Torben Juul Hansens hjælp

til fotobearbejdning har været uvurderlig. Artiklen er udarbejdet i forfatterens fritid.

Forkortelser

ASR	Den antikvariske Samling, Ribe (i dag en del af Sydvestjyske Museer).
BP	Bytteprotokol.
CNS	Corpus Nummorum Saeculorum IX-XI qui in Suecia reperti sunt.
FHM	Moesgård Museum
FP	Fundprotokol.
KMMS	Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet, København.
LUHM MK	Lund Universitets Historiska Museum, Myntkabinet.
MFG	Museet Færgedgården (i dag indgået i Roskilde Museum).
MKH	Museet på Koldinghus.
ROM	Roskilde Museum.
VSM	Viborg Museum.
ØFM	Østfyns Museer.

OBS: I forbindelse med trykning af denne artikel, fremkom et skattefund med netop denne mønttype. En foreløbig præsentation af fundet præsenteres i den følgende artikel af Jens Christian Moesgaard og Claus Feveile.

Noter

1. Nekrolog Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad 2014, s. 26-28.
2. Elfver 2015 benytter termen „parafra-se“ i stedet for imitation/efterligning.
3. Ødis er et af De otte Sogne, som historisk er en del af hertugdømmet Sønderjylland, men i 1864 blev udskilt og lagt til Vejle amt i kongeriget.

Litteratur

Audy, Florent 2011: Møntsmykker i vikingetiden i lyset af gravfundene fra Birka. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, s. 91-96.

Beck, Malene Refshauge 2016: Vikinger på Munkebo Bakke. *Cartha, Årsskrift for Østfyns Museer* 2015/2016, s. 39-58.

Bendixen, Kirsten 1967: Lidt mere om Hedebymønter. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1967, s. 5-10.

Corpus Nummorum Saeculorum IX-XI qui in Suecia reperti sunt, Stockholm, 9 bind, 1975-.

Elfver, Frédéric 2015: Skandinaviska mynt från 1000-talet – avsiktliga parafraser. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 2015, s. 37-42.

Feveile, Claus 2006: Mønterne fra det ældste Ribe. *Ribe Studier. Det ældste Ribe. Udgravninger på nordsiden af Ribe Å 1984-2000*, bind 1.1. Højbjerg-Ribe, s. 279-312.

Jensen, Stig 1991: *Ribes vikinger*. Ribe.

Malmer, Brita 1966: *Nordiska mynt före år 1000*. Bonn-Lund.

Malmer, Brita 2002: Münzprägung und frühe Stadtbildung in Nordeuropa. *Hai-thabu und die frühe Stadtentwicklung im nördlichen Europa*. Neumünster, s. 117-132.

Malmer, Brita 2007: South Scandinavian coinage in the ninth century. *Silver economy in the Viking Age*. Udg. J. Graham-Campbell & G. Williams, Walnut Creek, Californien, s. 13-27.

Malmer, Brita, manuskript: *Serpents and crosses. Scandinavian Coinages from the time of Louis the Pious, Knut the Great, Harthacnut, and Anund Jakob*. Manuskript, under forberedelse til udgivelse ved Numismatiske Forskningsgruppen, Stockholm.

Metcalf, Michael 1996a: Viking-Age Numismatics. 2. Coinage in the Northern Lands in Merovingian and Carolingian Times. *Numismatic Chronicle*, s. 399-428.

Metcalf, Michael 1996b: Kan Hedeby-mønter også være præget i Ribe og Birka? *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, s. 74-77.

Moesgaard, Jens Christian 2007: Møntskatten fra Danelund og møntvæsenet i Sydvestjylland i vikingetid og tidlig middelalder. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 2004, p. 107-156.

Moesgaard, Jens Christian 2008: Udbredelsen af reguleret møntøkonomi i geografisk perspektiv ca. 600-ca. 1150. *Hikuin* 35, s. 133-150.

Silvegren, Ulla W. 1999: Mynten från Uppåkra. *Fynden i centrum*, Lund, s. 95-112.

Silvegren, Ulla W. 2002. Mynten från Uppåkra. *Svensk numismatisk tidskrift*, s. 52-57, 76-80.

Summary

The forward looking deer – a heretofore unknown phase in the evolution of Ribe during the 9th century?

The late Brita Malmer's (1925-2013) groundbreaking work from 1966 completely renewed our knowledge on 9th century coinage in Denmark. However, new finds since the 1970's have shown that she was wrong in attributing all coins to one single mint – presumably Haithabu. Indeed, many coins of the type Face/Deer have come to light in excavations in Ribe and its nearby surroundings, suggesting not only that they were minted there, but that they were the only officially accepted legal means of payment in the city in the 9th century.

The deer usually look backwards. Brita Malmer knew of only one specimen with the face on one side and a deer looking forwards on the other. This deer looking forward was also known from coins with other motives on the other side, such as ships. Indeed, at the outset, this was one of the Malmer's arguments for her assumption, that all the coins

came from one mint (Haithabu), before the new finds convinced her, that some may have been struck in Ribe. On the other hand, the English numismatist Michael Metcalf at an early stage defended the idea that the main type with the deer looking backwards was struck in Ribe. He considered the coin with the forward-looking deer to be an irregular issue of limited importance.

Thanks to the metal detector, the number of recorded specimens of the variety with the face and the forward-looking deer has risen from one to thirteen during the last two decades. Likewise, new specimens with the forward-looking deer connected with a ship on the other side have come to light. This new material allows us to distinguish two main groups of forward-looking deer: one with a flower (or sun) above the back of the deer, and one with either a trefoil or a face. The thirteen recorded specimens of the former variety are all connected with the face type at the other side, whereas the ten recorded specimens of the latter variety all have a ship on the other side. We are thus facing two

separate, well-distinguished issues, that are not necessarily struck at the same mint.

Here, we will only deal with the former group. Among the thirteen specimens, ten obverse and eleven reverse dies can be distinguished. Consequently, the issue was probably of a certain importance, despite its relative rareness today. Its face/deer motive connects it to Ribe, and it is reasonable to attribute this issue to Ribe. We do not know the date or the reason for this change of type at the Ribe mint, but it suggests a well-managed and well-controlled coinage. The authority behind this coinage is unknown. It may have been the merchants that used the coins for their trade. But it may also have been the king. Indeed, we know that the king had the power to grant the right to the Christian missionaries to build a church in Ribe, and it is likely that he also guaranteed the market peace. Coinage usually meant income for the authority, because the face value is slightly higher than the silver value. This may have been the reason for initiating this coinage.

Jens Christian Moesgaard

Cand. phil, seniorforsker

Nationalmuseet

Frederiksholms Kanal 12, 1220 København

jens.christian.moesgaard@natmus.dk

Appendix

Damhus-skatten – et fantastisk indspark til den tidlige mønthistorie

Af Claus Feveile og Jens Christian Moesgaard

Mens ovenstående artikel var i udgivelsesfasen, dukkede en møntskat op, der bringer afgørende nyt. Skatten, der består af 256 mønter, kom til syne i forbindelse med privat brug af metaldetektor på en mark ved Damhus umiddelbart uden for Ribe by, i august måned 2018, mens den egentlige arkæologiske undersøgelse af fundstedet blev gennemført i oktober. Skatten er for mange år siden ramt af ploven og efterfølgende spredt ud i pløjelaget inden for et areal på ca. 55x17 meter. Ingen dele af skatten fremkom in situ – alle fund lå i pløjelaget. Det præcise nedlægningssted eller -måden kunne således ikke dokumenteres.

Fundstedet er beliggende i kanten af et udstrakt engområde, uden spor efter andre samtidige genstande eller konstruktioner, og deponeringen opfattes derfor som et votivfund – en ofring til guderne.

Mønterne består udelukkende af KG4-mønter, af typen med ansigt/fremadskuende hjort, på nær fire af typen skib/fremadskuende hjort. En mindre del af mønterne er slidte og bærer præg af at have været i omløb, mens langt de fleste er uden væsentligt brugsslid. Der er næppe gået lang tid fra produktion til deponering.

En foreløbig gennemgang af mønterne viser, at der er anvendt mange forskellige stempler – mere end 30 ansigtsstempler og ca. 50 hjortestempler og der kan skabes en række simple og enkelte lidt mere komplicerede stempelkæder. Desuden kan det konstateres, at langt hovedparten af de 13 mønter der er fremlagt i den foregående artikel, er præget med stempler der også er anvendt på skattens mønter.

Skatten bekræfter de hypoteser, der blev fremsat i foregående artikel. Mønterne vurderes oprindeligt at have været hele, og der ses ikke eksempler på omdannelse til smykker ved perforering eller øsken – mønterne har således virkeligt været benyttet som betalingsmiddel efter antal. Fundstedets beliggenhed antyder, at Ribe vitterligt er udmøntningssted for ansigt/fremadskuende hjort-typen. Dens totale dominans viser et stramt reguleret møntomløb. Alt i alt aner man en stærk kontrollerende magt bag udmøntningen. Sidst, men ikke mindst knyttes skibsmønterne også til Ribe. Damhus-skatten er et af de betydeligste detektorfund, der er gjort de seneste år – og den har endnu ikke afgivet alle sine hemmeligheder.

Fig. 1.

Hver prik markerer en indmålt mønt og viser skattens spredning i pløjelaget.

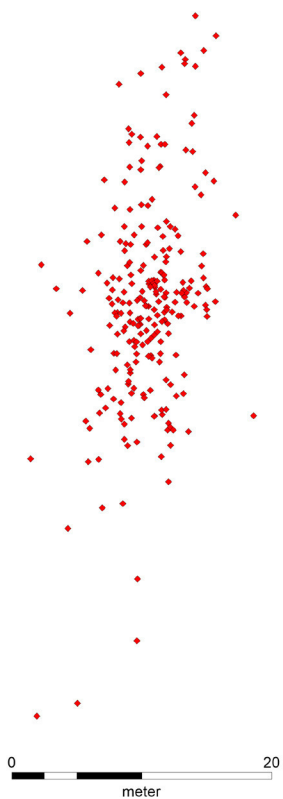

Fig. 2.

Eksempler på de velbevarede mønter. Bemærk at skibsmønten er præget på en lidt mindre blanket.

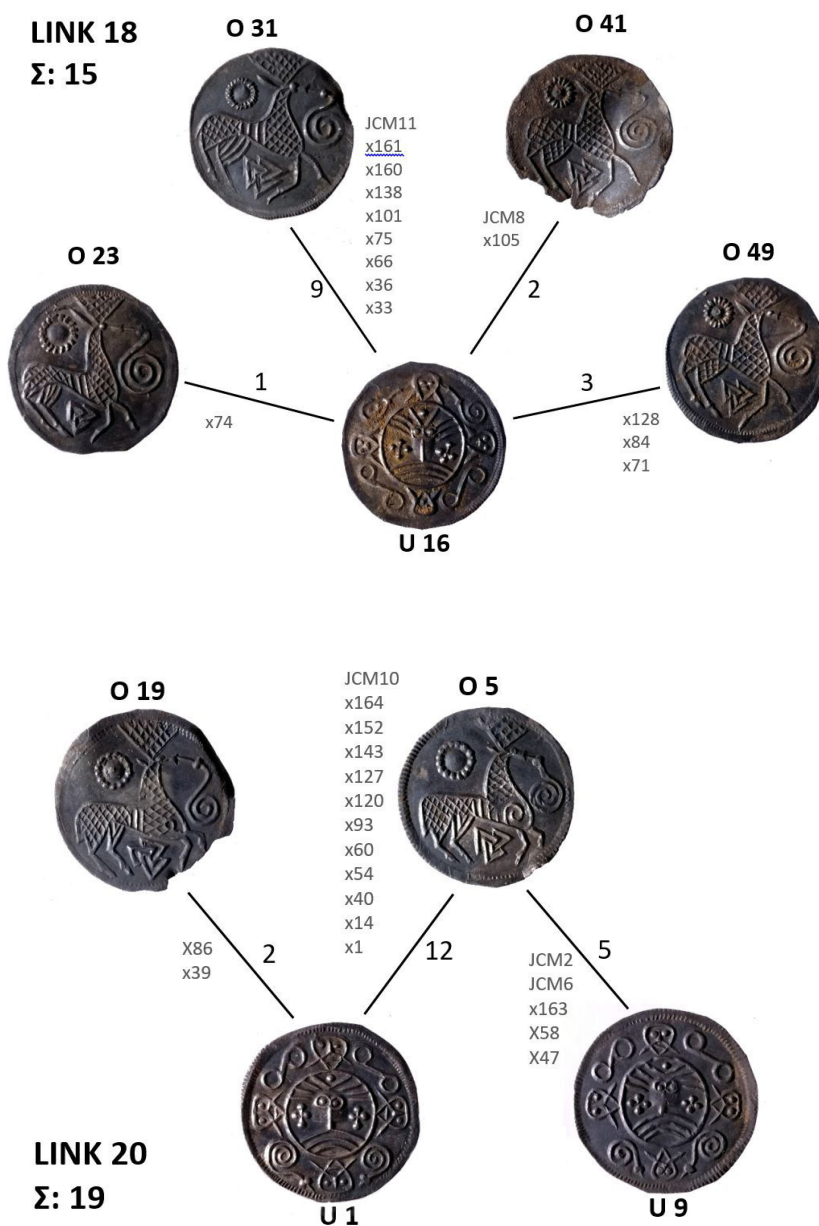

Fig. 3.

Eksempler på korte stempelkæder, der kombinerer forskellige over- og understempler.

BY MARSK OG GEEST

Nye hedenske grave fra
det ældste Ribe

Den fremadskuende hjort
– en hidtil uerkendt fase i Ribes
udmøntning i 800-tallet?

Vitterlige troldfolk – trolddom
og trolddomsangst i to hekse-
processer fra Sydøstjylland i 1620